

Capitalisme racial

Marilyn Boror (Guatemala, 1984)

Monumento Vivo, 2024. Performance en el marc de l'exposició *Fugas de lo nuestro. Visualidades indígenas de sur a norte*, comissariada per Cristián Vargas Paillahueque, al Museo de la Solidaridad Salvador Allende (MSSA), 2024.

Foto: Benjamín Matte

Cortesía de l'artista

<https://marilynboror.com/monumento-vivo/>

Monumento Vivo és una performance en què l'artista, dona indígena maia kaqchikel, converteix el seu cos en un monument viu de resistència. Vestida amb la indumentària tradicional de San Juan Sacatepéquez, es manté immòbil mentre el ciment líquid solidifica els seus turmells i simbolitza l'opressió històrica sobre els cossos i els territoris indígenes. L'obra denuncia l'extractivisme que afecta la seva comunitat, on la indústria del ciment ha deixat la població sense accés a l'aigua. A través d'una placa commemorativa, Boror homenatja defensors de la terra i persones preses polítiques. L'ús del ciment remet a la violència estructural del progrés imposat. L'acció transforma la immobilització en un acte de memòria i resistència col·lectiva.

Contextualització

A grans trets, el terme capitalisme racial fa referència a la idea que el desenvolupament capitalista, com a sistema econòmic global, no es pot comprendre plenament sense tenir en compte la història del colonialisme. Alhora, el mecanisme fonamental de la imbricació entre capitalisme i colonialisme va ser la creació del dret i, en particular, del dret de propietat sobre bases racials. Brenna Bhandar (2018) utilitza el concepte de «règims colonials de propietat» per explicar el procés mitjançant el qual les lleis modernes de propietat — desenvolupades en contextos colonials i de colonització de poblament — no només van facilitar l'apropiació de terres indígenes, sinó que també van definir estructures racials de ciutadania i de subjecte de drets.

La noció de *capitalisme racial* és coneguda sobretot a partir de l'obra de Cedric J. Robinson (1983), que, en el seu influent llibre *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*, va reprendre un terme utilitzat per marxistes i comunistes sud-africans per descriure com el capitalisme i el racisme es reforçaven mútuament a Sud-àfrica, i el va convertir en una teoria capaç d'explicar

el funcionament general del capitalisme. La seva aportació central consisteix a demostrar que el racisme no és un efecte secundari del capitalisme: el capitalisme va néixer i es va desenvolupar recolzant-se en jerarquies racials preexistents.

Per a Robinson, fins i tot abans de l'expansió colonial, a Europa ja existien discriminacions i jerarquies entre diferents pobles, regions i cultures que assignaven més o menys valor a les vides en funció del seu origen. Aquesta lògica es va traslladar i amplificar amb el colonialisme. Per explicar-ho, Robinson introdueix el concepte de «càlcul racial», amb el qual es refereix a un mode de pensament, incorporat per les elits europees, que combinava diferències culturals, religioses o regionals i les reinterpretava com a «diferències racials». Aquesta classificació no era només una construcció abstracta, sinó que es materialitzava en l'organització del treball, la política i l'economia. Així, es van crear categories de persones susceptibles de ser explotades amb més duresa, fet que servia per legitimar desigualtats extremes.

En aquest sentit, el capitalisme no va buscar eliminar les diferències socials preexistents per produir una única classe treballadora homogènia, sinó que les va intensificar i transformar en jerarquies racials amb l'objectiu de fer més eficient i rendible l'explotació. El procés de racialització consistia, per tant, a assignar un valor diferent de les persones com a força de treball: algunes vides «valien menys» que d'altres, i aquesta depreciació legitimava formes d'explotació especialment violentes.

Robinson insisteix que aquest procés no és un error ni un excés del capitalisme, sinó un dels seus trets essencials: el racisme no és un afegit accidental, sinó un element fundacional. Per això, segons l'autor, no és possible entendre fenòmens com l'esclavitud transatlàntica, el colonialisme europeu o els sistemes d'apartheid com a episodis aïllats, sinó com a expressions de la manera com el capitalisme es recolza en la racialització per existir i expandir-se en contextos diversos.

Des d'aquesta perspectiva, el concepte de *capitalisme racial* esdevé una eina clau per analitzar per què avui persisteixen desigualtats racials i econòmiques tan profundes. Aquestes desigualtats són el resultat de segles d'un sistema que utilitza la idea de raça per dividir i explotar les poblacions treballadores. La supremacia blanca —entesa com la ideologia que estableix la superioritat de les persones blanques— es configura així com la base ideològica que permet el funcionament del capitalisme tal com el coneixem.

En definitiva, des de la perspectiva de la tradició radical negra, la raça i el racisme constitueixen elements centrals per explicar com es mantenen la desigualtat i les dinàmiques d'exclusió en l'era capitalista. Quan parlem de *capitalisme racial*, ens referim, doncs, a la manera com el capitalisme, arreu del món, crea i aprofita desigualtats racials per naturalitzar formes d'explotació orientades a l'obtenció de beneficis més alts. Aquesta anàlisi s'articula, a més, amb el sistema de gènere: el patriarcat fa que les dones, especialment les dones racialitzades, pateixin formes específiques d'explotació i despossessió.

Exemples

(Des)possessió de la terra: règim de propietat a Palestina

Un exemple contemporani de l'ús del dret com a mecanisme d'actualització dels règims colonials de propietat és la manera com el règim israelià aplica lleis de propietat que permeten declarar com a «terres abandonades» (*absentee property law*) aquelles que pertanyen a la població palestina desplaçada forçosament arran de la Nakba de 1948, transferint-les posteriorment a l'Estat o a colons. Aquest ús del dret de propietat per legitimar l'expropiació reflecteix allò que Bhandar (2018) documenta en la seva obra: la llei com a instrument per racialitzar la propietat de la terra i desposseir la població no dominant.

Aquesta lògica és comparable al concepte de *terra nullius*, que significa literalment «terra de ningú». En el dret internacional, aquest concepte s'ha utilitzat per justificar l'ocupació de territoris que no estaven sota la sobirania de cap Estat reconegut. Va ser especialment rellevant en el context de l'expansió colonial europea, on va servir per legitimar l'ocupació de terres habitades per pobles indígenes que no eren considerats propietaris legítims segons els estàndards jurídics europeus.

Processos de gentrificació en contextos racialitzats

En barris històricament populars o racialitzats, els processos de gentrificació recorren sovint a la lògica de la «millora» o la «higienització» per justificar el desplaçament de comunitats de classe treballadora, migrants o racialitzades. La compra i transformació d'immobles s'empara en un dret de propietat que ignora les relacions socials preexistents, reproduint dinàmiques colonials de «progrés» i d'ordenació de l'espai segons estàndards blancs o burgesos.

La llei d'estrangeria a l'Estat espanyol

Tal com assenyalava Romero (2010), la pròrroga dels permisos de residència de les persones treballadores migrants està legalment condicionada a la cotització continuada al sistema fiscal espanyol. Aquesta normativa, en vincular la permanència al país a la contribució econòmica sota amenaça de sanció administrativa, opera com un instrument destinat a assegurar la disponibilitat de mà d'obra per al sistema productiu.

En aquest sentit, és el mateix Estat qui posa al servei dels interessos del mercat laboral els mecanismes necessaris per a la reproducció d'una lògica d'acumulació. La regulació migratòria, en obligar la força de treball migrant a ajustar-se a determinats paràmetres de contribució legal, reforça les dinàmiques del capital orientades a maximitzar el benefici econòmic mitjançant l'explotació laboral.

Aquest mecanisme no només garanteix la disponibilitat de mà d'obra, sinó que, a més, contribueix de manera efectiva a la reducció del preu de la força de treball en els nínxols laborals més desregulats i precaris, com l'agricultura, la construcció i el sector de les cures i del treball domèstic (Douhaibi, 2022).

Activitat

El que costa la vida

Objectius

- Comprendre què és el capitalisme racial en termes bàsics i com el racisme i la desigualtat econòmica estan interrelacionats.

- Reflexionar sobre exemples propers o històrics que mostren com la discriminació racial ha estat utilitzada per explotar determinats grups socials i generar riquesa.

Activació

En gran grup, es planteja la pregunta següent:

— Per què algunes persones semblen tenir més oportunitats que d'altres des del naixement?

Com a suport visual, es poden projectar o repartir imatges de dos barris clarament contrastats —un amb abundància de serveis i un altre amb dèficits estructurals—, així com exemples de nínxols laborals que evidencin la divisió racial del treball.

Es demana al grup que descrigui les diferències observades: qui viu en cada lloc?, quins tipus de feines s'hi associen?, com creuen que s'ha arribat a aquestes situacions?

En el cas d'una activitat desenvolupada al llarg de més d'una sessió, es pot utilitzar un documental o un curtmetratge per aprofundir posteriorment en els continguts a partir del que s'ha observat. A l'apartat de recursos s'ofereixen diverses propostes, tot i que aquestes es poden adaptar en funció del context i de les variacions locals del capitalisme racial.

Breu explicació

El capitalisme racial fa referència a un sistema en què el racisme opera com un instrument fonamental per a l'acumulació de capital, ja que legitima la devaluació del treball, de la vida i dels territoris de determinats grups humans. Aquesta lògica es manifesta, per exemple, en la diferència de valor que el sistema assigna a diferents tipus de treball: els drets laborals i la remuneració de les persones que treballen en l'agricultura o en el sector de les cures estan considerablement menys protegits que els de professionals d'àmbits com el disseny gràfic, la tecnologia o la programació.

Aquestes diferències no són accidentals ni fruit de decisions individuals, sinó que se sostenen en desigualtats estructurals de llarga durada que permeten al capital generar majors beneficis a partir de l'explotació de poblacions racialitzades.

Dinàmica grupal: «El mapa de la desigualtat»

Es divideix la classe en grups petits.

A cada grup se li assigna un cas breu, per exemple:

- El treball a les mines de cobalt a la República Democràtica del Congo.
- Els desallotjaments i desnonaments en barris urbans.
- Persones migrants en situació administrativa irregular que treballen en el sector agrícola.
- Processos de colonització i apropiació de terres de pobles indígenes.

Cada grup ha de respondre les preguntes següents:

- Qui obté beneficis econòmics en aquest procés?
- A qui perjudica?
- Quin paper hi exerceix el racisme?

Com a tancament de l'activitat, els grups poden representar el «mapa de la desigualtat» mitjançant una representació gràfica (esquema, diagrama o mapa conceptual) que visualitzi les relacions entre racisme, explotació i acumulació de capital.

Posada en comú i tancament

Cada grup exposa breument les conclusions del seu treball.

A continuació, es planteja al conjunt de la classe la pregunta següent:

—Es repeteixen patrons entre els diferents casos analitzats? Per què creieu que passa això?

La reflexió col·lectiva s'orienta cap a la idea que el racisme no es pot entendre únicament com una expressió d'odi o prejudici individual. Aquesta explicació resulta insuficient per comprendre l'existència d'una divisió internacional i racial del treball. Per analitzar com el racisme ha funcionat com un fonament de l'organització desigual de l'economia, cal identificar i examinar diferents mecanismes estructurals, com ara les lleis, les fronteres, el racisme institucional o les polítiques migratòries, entre altres.

Recursos

Material audiovisual

- *Geographies of Racial Capitalism with Ruth Wilson Gilmore. An Antipode Foundation film.* <https://antipodefoundation.org> (disponible en anglès)
- Compareixença de *Jornaleras de Huelva en Lucha en el Parlamento Andaluz* (16/07/2024). https://www.youtube.com/watch?v=RQVREt_7q8E (disponible en espanyol)

Lectura

- Kundnani, A. [Arun]. (2022). *Capitalismo racial*. Editorial Cambalache.

Pel·lícules i curtmetratges

- *Oro rojo* (2021), de Carme Gomila. <https://www.filmin.es/corto/oro-rojo> (disponible en espanyol)
- *Hotel explotación: Las Kellys* (2018), de Georgina Cisqueña. <https://www.filmin.es/pelicula/hotel-explotacion-las-kellys> (disponible en espanyol)

Referències

- Bhandar, B. [Brenna]. (2018). *Colonial lives of property: Law, land, and racial regimes of ownership*. Duke University Press.
- Douhaibi, A. N. [Amina Naim]. (2022). Prólogo. A: A. Kundnani [Arun], *Capitalismo racial*. Editorial Cambalache.
- Robinson, C. J. (Cedric J.). (1983). *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*. University of North Carolina Press. (Ed. cast.: *Traficantes de Sueños*, 2019).
- Romero, E. [Emma]. (2010). *Un deseo apasionado de trabajo más barato y servicial*. Editorial Cambalache.